

Tranzicija nas je izdala, ni ulaskom u Europsku uniju nismo postali zemlja blagostanja. Riješili smo se i Jugoslavije i socijalizma, ali nam je BDP po stanovniku točno upola manji nego u Njemačkoj i Švedskoj, po paritetu kupovne moći.

U čemu smo fulali? Zašto privatizacija i slobodno tržište u nas nisu odigrali ljekovitu ulogu kakvu su nam obećavali gurui tranzicije?

Zato što smo sa sobom još iz predindustrijskog doba donijeli stari način mišljenja, koji sve nasilno izjednačava i uprosječuje i otežava svaki napredak, tumačio je Josip Županov, jedan od najvećih hrvatskih sociologa. Teoriju egalitarnog sindroma Županov je razvio 1970., ali je već tada pisao da je riječ o tvrdokornim vrijednostima koje se sporo mijenjaju. Pišući o Hrvatskoj devedesetih, također ih je uočavao: ono što je jednom kočilo proces socijalističke modernizacije, nastavilo je bacati klipove pod kotače tranzicije.

Deset godina nakon smrti o Županovu (1923. - 2004.) i njegovoj teoriji vodi se žestoka rasprava zahvaljujući Aleksandru Štulhoferu i Ivanu Buriću koji su proveli dva istraživanja kojima su testirali teoriju egalitarnog sindroma. Teorija egalitarnog sindroma Josipa Županova najvažniji je teorijski koncept domaće sociologije, ističu mnogi sociolozi, a sada je prvi put empirijski testiran. Rezultati su pokazali da je Županov, sjajno zapažajući svijet oko sebe, postavio tezu koja je i danas relevantna. Dominantan pogled na svijet, pokazala su njihova istraživanja, i danas nam je u skladu s onim što je Županov opisivao: imamo prevelika očekivanja od države, dijelimo nesklonost inovacijama i poduzimanju poduzetničkog rizika, podcjenjujemo znanje i stručnjake.

Nisam očekivao da ćemo uspjeti verificirati tu složenu teorijsku konstrukciju. Ipak je Županov to pisao prije gotovo 50 godina, iz svoje sobe - kaže Aleksandar Štulhofer, profesor s Odsjeka za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

ŽESTOKE REAKCIJE

Uz velikozanimanje i žestoke reakcije, ne baš uobičajene u akademskim krugovima, sociolozi Štulhofer i Burić, docent s Hrvatskih studija, ovaj su tjedan predstavili svoje istraživanje u Ekonomskom institutu u Zagrebu, a u utorak će to učiniti u Matici Hrvatskoj, na tribini "Egalitarni sindrom - teorijska fantazija ili razvojna kočnica?" u organizaciji otdjela za sociologiju MH i Hrvatskog sociološkog društva. O njihovom prvom tekstu, objavljenom u časopisu Politička misao, žestokose raspravljali na društvenim mrežama. Tema je vruća: mnogi, zavarani višeznačnim pojmom egalitarizma, naslijepo ulijeću u raspravu, unaprijed ga osuđujući ili podržavajući. Osuđuju oni s lijeva koji revival Županova doživljavaju kao "pseudosociološki pokušaj opravdavanja velikih socijalnih razlika u društvu", a burno plješću gorljivi zagovornici

tržišta i minimalne države. Međutim, Županov ne kritizira samo "antipoduzetničku klimu", koja je kod njega, skupa s egalitarnom raspodjelom društvenog bogatstva, samo jedan element onoga što je nazvao egalitarnim sindromom. Drugi su elementi oni koje ćete lako pronaći u našim tvrtkama, gdje se radna mjesta i poslovi ne dijele najboljima, na temelju javnog natječaja, znanja i sposobnosti, nego preko političkih ili poznaničkih veza. Hajka na društvene znanosti, uhljebe u institutima ili nesposobne liječnike i nastavnike po Županovu su jednako dio egalitarnog sindroma kao i antipoduzetnička klima. U osnovi mu je pučka filozofija uprosječivanja, vjerovanje da su svi ljudi podjednakih sposobnosti te da je provjerena, ustaljena praksa uvijek bolja od inovacija i novih pokušaja. U takvom pogledu na svijet, svi su "stručnjaci" za sve. - To nema nikakve veze sa egalitarizmom! - tvrdi Željko Ivanković, jedan od sudionika burne rasprave u Ekonomskom institutu. Ali ima veze sa Županovim.

ZAZIVANJE DRŽAVE

Dugo sociologija nije bila toliko aktualna i intrigantna.

Raspravu je pokrenula Danijela Dolenc, docentica na Fakultetu političkih znanosti, koja je u prosincu 2014. u časopisu Politička misao objavila "Preispitivanje egalitarnog sindroma Josipa Županova", rad u kojem među ostalim velikom sociologu zamjera što je razvio tako ozbiljnu teoriju bez istraživanja koje bi je potvrdilo. Budući da Županov nije živ, posla su se prihvatili Štulhofer i Burić.

Prvo su proveli istraživanje na studentima, a potom na reprezentativnom nacionalnom uzorku. Uz ogradu da su napravili tek prvi korak, a da su za ozbiljne zaključke - kako ističu - potrebna daljnja istraživanja, njihovi rezultati pokazuju da je teorija Josipa Županova i dalje aktualna.

U nerazvijenijim, siromašnijim područjima snažnija je prisutnost egalitarne svijesti. Na skali od 1 do 5, gdje 5 označava maksimalnu prisutnost egalitarnog sindroma, Hrvatska ima visok prosjek od 3,87: najizraženiji egalitarni sindrom imaju nisko razvijene županije (Brodsko-posavska 4,60, Ličko-Senjska 4,56, Bjelovarsko-bilogorska 4,38), a statistički se znatno razlikuju razvijenije županije, poznate po razvijenijem malom poduzetništvu (Istarska 3,61, Varaždinska 3,55, Međimurska 3,45).

U skladu s teorijom Josipa Županova, egalitarni sindrom izraženiji je kod niže obrazovanih, jači na selu, nego u gradu. Dob nije bitna, što ide u prilog glavnoj tezi Županova. Riječ je o kulturnoj prtljazi, pisao je Županov, koju smo iz tradicionalnih seljačkih društava unijeli u socijalizam, a potom u nezavisnu Hrvatsku. Hrvati se veći-

nom slažu s tvrdnjama da "država treba zakonski spriječiti da neki ljudi ili skupine budu uspješniji od drugih" (43 posto ispitanih se potpuno ili donekle slaže s tim), ili da "odnos između najveće i najmanje plaće ne bi trebao biti veći od 5 prema 1" (74 posto se slaže, potpuno ili donekle). Država bi trebala intervenirati kad god se neki pojedinci i grupe bogate brže od drugih, s tim se slaže 71 posto sudionika istraživanja.

NORMA EGALITARNOSTI DJELUJE TAKO DA POJEDINAC NE SAMO DA NE SMIJE IMATI 'PREVELIKU' ZARADU, NEGO JE ČAK NE SMIJE NITI ŽELJETI

EGALITARNI SINDROM SOCIOLOGA JOSIPA ŽUPANOVA

Kako je jedna stara teorija postala vruća društvena tema

Tko brani, a tko i zašto napada jednog od najistaknutijih hrvatskih sociologa

PIŠE SNJEŽANA PAVIĆ SNIMIO DAMJAN TADIĆ EPH

Sociolozi Štulhofer (na slici) i Burić, docent s Hrvatskih studija, ovaj su tjedan predstavili svoje istraživanje u Ekonomskom institutu u Zagrebu

- Čudno je koliko navedeni podaci korespondiraju s analizama Županova u kultnoj knjizi 'Marginalije o društvenoj krizi' iz 1983. Očito je da je i danas, kao i početkom osamdesetih, državna raspodjela i regulacija i dalje središnja referentna životna točka najvećeg broja građana - kaže Ivan Burić.

Egalitarni sindrom Županov je u nekoliko radova od 1970. nadalje opisao kao kočnicu koja negativno djeluje na razvoj društva, kao dominantni društveni vrijednosni obrazac koji sustavno priječi pokušaje modernizacije. To je pogled na svijet, skup vrijednosti i stajališta o životu koji upravljaju našim ponašanjem, "filozofija koja ujednačava ljude pre-

ma dolje". To je slika svijeta u kojem nema stvaranja novih vrijednosti, nego sve ono što netko dobije ili ostvari netko drugi gubi. Zato svako bogaćenje nužno ide na štetu drugih. To Županov naziva "perspektivom ograničenog dobra", i to je prvi od pet elemenata njegove teorije od kojih se svi, prema istraživanju Štulhofera i Burića, mogu potvrditi empirijski. Drugi je redistributivna etika, koja nalaže preraspodjelu bogatstva da bi društvene razlike bile što manje. Treća je postavljanje granica iznad kojih porast zarade više nije prihvatljiv.

PROTIV PODUZETNIŠTVA

Četvrti element Županov naziva "opsesijom o privatni-

ku". Riječ je o negativnom mišljenju o privatnom poduzetništvu, usklupu kojeg razlikuje antipoduzetnički mentalitet, odnosno preferiranje sigurnosti i nesklonost rizicima, fobiju bogaćenja (specifičnu averziju prema bogaćenju i samoj sklonosti bogaćenju) te sklonost državnom vlasništvu nasuprot privatnog. Teorija se izvorno sastoji od sedam elemenata, ali Burić i Štulhofer su na osnovi istraživanja zaključili da posljednja tri elementa mogu sažeti u jedan, koji su nazvali intelektualni egalitarizam. On obuhvaća antiprofesionalizam (negativno stajalište prema profesionalnom znanju i autonomnim profesionalnim normama), intelek-

tualnu uravnilovku (vladavina osrednjosti koja kažnjava isticanje, vjerovanje da smo svi podjednaki sposobnosti, što je povezano s antipoduzetničkim mentalitetom) te antiinovativnost, koja po Županovu proizlazi iz nesklonosti promjenama. Intelektualni egalitarizam opisuje mišljenje poput "To što je netko obrazovaniji, ne znači da više zna", "Pametniji i sposobniji postaje se primarno radom i u praksi, a ne učenjem i razmišljanjem", "Stručnjaci su često arogantni i nerazumljivi". Antiintelektualizam nije samo izraz neukosti i "primitivizma", nego predstavlja komponentu egalitarnog sindroma, pisao je Županov 1970.

ALAT ZA SNALAZENJE

Županov tvrdi da "ideja ograničenog dobra" nije nestala s iščezavanjem tradicionalnih seljačkih zadruga. Norma egalitarnosti djeluje tako da pojedinac ne samo da ne smije imati "preveliku" zaradu, nego je čak ne smije ni željeti. Ako tko probije plafon, bit će izvrgnut općoj osudi okoline. Negativno stajalište prema privatniku primjenjuje se i na intelektualne profesije, na profesore, liječnike, odvjetnike, uz snažan pritisak na stručnjake da postupaju suprotno normama profesionalne etike. Egalitarističko mišljenje "ja sam jednako vrijedan kao i svaki drugi" lako se pretvara u stajalište "ja sam jednako kompetentan kao svatko drugi". Kod nas svatko zna više od onoga koji zna, citira Županov Miju Mirkovića.

Je li egalitarni sindrom negativno kulturno naslijeđe, kako je vjerovao Županov, ili samo posljedica prilagodbe na nedjelotvoran društveni sustav? Istraživanje ne omogućava odgovor na to pitanje, rekao je Štulhofer na tribini. - Ne znamo je li egalitarni sindrom uzrok ili stalna posljedica disfunkcionalnog sustava - rekao je Štulhofer. Ako je riječ o potonjem, egalitarni sindrom je strategija preživljavanja.

Nismo samo naslijedili antipoduzetničku klimu iz socijalizma. Pretvorbu i privatizaciju većina je doživjela vrlo negativno. Poduzeća se nisu dokopali najposobniji, nego većinom oni s političkim vezama. - Stara negativna slika poduzetnika obnovljena je u novom negativnom iskustvu. Umjesto 'vidi ove koji se bogate na račun svih nas', sada imamo 'vidi ove koji su se zahvaljujući političkim ili srodničkim vezama dokopali svega' - tumači Štulhofer.

Egalitarni sindrom možemo razumjeti kao specifičan pogled na svijet, neku vrstu alata za snalaženje u životu. To je način na koji gledam na svijet, moj vodič za ponašanje kako bih uspio. - S velikim društvenim promjenama kakve smo imali devedesetih očekivali bismo da stari alati više neće biti korisni, da će biti odbačeni i zamijenjeni novima. Paradoksalno, naše istraživanje pokazuje da to nije tako. Kako je to moguće? Jedno je tumačenje da stari alati, poput oslanjanja na privatne kontakte, igranje na sigurno te očekivanje da će ti država riješiti pu-notoga, i dalje pomažu ljudima

u svakodnevnom djelovanju - kaže Štulhofer.

Kako se prenose, ne znamo, ali vjerojatno se to odvija u obitelji, gdje nas roditelji i druge bliske osobe uče, izravno ili primjerom. Primjerice: "Nemoj se previše isticati ili se zalijetati s inzistiranjem na pravdi i istini jer ćeš nastradati".

Županov je smatrao da je egalitaran pogled na svijet ostao dominantan i u samostalnoj Hrvatskoj. Istraživanje Burića i Štulhofera potvrdilo je raširenost takve perspektive. Je li to glavna kočnica razvoja? Autori upozoravaju da se iz njihova istraživanja ne može zaključiti je li Županov u pravu ili su tranzicijske okolnosti te koje su proizvele egalitarni sindrom kao način snalaženja uzadanim uvjetima. Ako pojedinac percipira državnu službu kao najsigurniju, koristit će sve mogućnosti da bi se dokopao državnog posla.

Premda alati koje egalitarni sindrom podrazumijeva mogu biti korisni za pojedinca ili neku skupinu, za društvo u cjelini su štetni. Na primjer, izbjegavanje rizika za pojedinca može biti korisno: troškovi su veliki, a pravna zaštita slaba, pa je bolje da se okrenem kakvom sigurnom poslu kao što je državna služba. No, ako takva logika postane dominant-

Kao zagovornike nejednakosti i ekonomskog liberalizma kritizirao ih je Paul Stubbs s Ekonomskog instituta, koji se među ostalim bavi nejednakošću. Rekao je da je pozitivno to što će sad više ljudi čitati Županova, no da bi sociologija trebala biti kritična prema društvu, ali ne apologetska.

- Naše autore obilježava sindrom s pet elemenata: hiperempirizam, hipernormativizam, hiperfunkcionalizam, hipersologizam i hiperdekontekstualizacija - prigovorio im je Stubbs. Pokušali smo obaviti neobavljen posao hrvatske sociologije, odgovorio mu je Burić: za hrvatsku sociologiju ovo je vjerojatno najvažnija teorija, ali i gotovo jedina šire poznata teorija hrvatske sociologije. Stoga ju je bilo važno testirati, empirijski testirati. Naši su motivi isključivo znanstvene naravi, poručio je Burić. Zato ih je ishvalio Darko Polšek, rekavši da je to neka vrsta prevratne točke (turning point) u našoj sociologiji.

SLABOSTI TEORIJE

Glavno polazište kritičara s lijeva je da preko Županova Burić i Štulhofer daju za pravo teoretičarima ekonomskog liberalizma. Danijela Dolenc, koja je potaknula raspravu, politologinja s dokto-

GLAVNO POLAZIŠTE KRITIČARA SLIJEVA JE DA BURIĆ I ŠTULHOFER DAJU ZA PRAVO TEORETIČARIMA EKONOMSKOG LIBERALIZMA

tna u društvu, posljedice će biti negativne. - Umjesto inovacije i rasta, imat ćemo tendenciju bujanja administracije. Jagma za sigurnošću političkim će elitama dati priliku da populističkim obećanjima osiguraju glasove - tumači Štulhofer za Jutarnji.

Njihovu razradu kritike "egalitarnog sindroma" mnogisu pročitali kao napad na ideje jednakosti i ravnopravnosti.

ISTICANJE JELOŠE

U razgovoru za Jutarnji Štulhofer je rekao da nesporazum dolazi zbog različitih tipova egalitarizma. - Postoje različite koncepcije, poput one koja ističe jednake šanse, za razliku od one koja inzistira na jednakim nagradama. Županov govori o specifičnom tipu egalitarizma, naziva ga radikalnim egalitarizmom, koji polazi od teze jednakih sposobnosti i težnje za jednakim nagradama, i smatra da može biti negativan za društvo, jer se svako isticanje doživljava kao nešto loše. S obzirom na to da se često zaboravlja da ne postoji jedan egalitarizam, koji se intuitivno doživljava kao pozitivan, Županovljeva ideja, pa onda i našrad, doživljava se kao napad na ideje društvene pravednosti i solidarnosti, odnosno kao kritika nastojanja da se ograniče društvene nejednakosti. Ništa od toga ne stoji - objašnjava Štulhofer.

Županov govori o problematičnom egalitarizmu, takvom koji negativno utječe na društveni razvoj, a time i na djelotvorne mehanizme ostvarivanja društvene pravednosti.

ratom iz Züricha, aktivistica je nove ljevice, jedna od mladih ljevih intelektualaca koji se okupljaju oko Subversive Film Festivala. Napisala je da joj je cilj upozoriti na slabosti Županovljevih teza o egalitarizmu, čime "priprema temelje za teorijsku rehabilitaciju egalitarizma kao vrijednosne orijentacije koja predstavlja osnovu ljudske emancipacije i materijalne održivosti ljudskog društva". Ali egalitarni sindrom, kako ga koncipira Županov, nije istovjetan ideji socijalne jednakosti i socijalne pravde, tumači Burić. Bilo bi loše odbaciti ideju Županova s opravdanjem da je to liberalna ideja koja negira težnju za društvenom pravednošću i smanjivanjem društvenih nejednakosti, kaže Štulhofer. - I u Skandinaviji je prilično rasprostranjena ideja egalitarizma. Ali je li ona usporediva s onime što Županov govori? Nikako - ističe Štulhofer. "To su gotovo kruške i jabuke."

Sociolog s Pravnog fakulteta Dario Čepo postavio je pitanje primjenjivosti teorije nastale u socijalizmu, u vrijeme kad su se sukobljavale partijske struje koje su zagovarale tržišne reforme s onima koji su tražili povratak na partizansku egalitarnost.

- Što je to bilo poduzetničko u socijalizmu? - pita Dario Čepo.

- Članstvo u partiji - dobacuje Darko Polšek.

- Zar nije i danas? - primijeti Zdenka Damjanić s Ekonomskog fakulteta, koja je doktorirala kod Županova.